Historische dendrologie Landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen

Ecologisch Adviesbureau Maes

Historische dendrologie Landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen

Bert Maes

Ecologisch Adviesbureau Maes
Utrecht

in opdracht van Provincie Utrecht

November 2009

COLOFON

Tekst:	Bert Maes
Veldonderzoek:	Bert Maes m.m.v. Henk Kuiper
Dendrochronologische metingen:	Eddy Weiss
Foto's:	Ecologisch Adviesbureau Maes
Kaarten:	Emma van den Dool
Opdrachtgever:	Provincie Utrecht, Afdeling Erfgoed
Begeleiding:	Roland Blijdenstijn, strategisch beleidsadviseur cultureel erfgoed, Provincie Utrecht
Lay-out:	Polanen Grafisch Ontwerpbureau

Utrecht november 2009

INHOUD

1 SAMENVATTING EN CONCLUSIES 5

2 INLEIDING 10

3 DE LANDGOEDEREN OUD EN NIEUW AMELISWEERD EN RHIJNAUWEN 12

4 PILOTPROJECT OUD AMELISWEERD 16

5 OVERIGE ANALYSE OUD AMELISWEERD 32

6 NIEUW AMELISWEERD 38

7 RHIJNAUWEN 47

8 RIJNSOEVER 61

9 BEHEER VAN CULTUURHISTORISCH WAARDEVOLLE BOMEN EN HEESTERS 63

10 LITERATUUR 65

BIJLAGE: Overzicht jaarringmetingen 67
Kaarten ouderdomsbepaling bomen m.b.v. dendrochronologisch onderzoek
Overzichtskaart Landgoederen (losbladig)

1 SAMENVATTING EN CONCLUSIES

In opdracht van de Provincie Utrecht is een onderzoek verricht naar de cultuurhistorische waarde van het bomen- en heesterbestand van de landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen. Per landgoed wordt een historisch dendrologisch overzicht gegeven en een waardering van het bomen- en heesterbestand. Van het oudste deel van Oud Amelisweerd is een meer gedetailleerde pilotstudie verricht. Het westelijke deel van Oud Amelisweerd, Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen zijn meer algemeen onderzocht en beschreven. Door middel van een aantal boomboringen kon een nauwkeurige datering worden vastgesteld. Vergelijkbaar met historische bouwmaterialen en constructies van monumentale gebouwen vormen bomen en heesters de bouwstenen van historische landgoederen en parken. Iedere periode heeft een zeker eigen sortiment aan soorten en variëteiten afhankelijk van het gebruik en mode. Ontdekkingsreizen naar Amerika en Azië zorgden voor een ongekende wereld aan nieuwe bomen en planten. Bovendien heeft Nederland een belangrijke geschiedenis van boomkwekers die met een grote kennis van zake met nieuwe producten, hybriden en variëteiten op de markt kwamen. Hollandse linden en Hollandse iepen genoten een internationale bekendheid en bepalen nog steeds in heel Noord-Europa het historische landschap van parken en buitenplaatsen.
De beide Amelisweerden en Rhijnauwen zijn nu een belangrijk bron van cultuurhistorisch waardevolle bomen en heesters, die kenmerkend zijn uit oogpunt van gebruik en sortiment uit het verleden. Veel bomen en heesters kunnen daarom beschouwd worden als historisch genetisch erfgoed. Het historisch gebruik is terug te voeren op tuinbeheer (siergewassen en fruitbomen), parkbosbeheer en laanbeheer (opgaande bomen en hakhout). In sommige gevallen, zoals bij de gevarieerde bomengroep op de Helweide van Nieuw Amelisweerd en de op diverse locaties aanwezige hybride linden en iepen, is er sprake van zeldzaamheid en kwetsbaarheid van het historisch sortiment. Belangrijk is om bij herstel en restauratie van lanen, tuinen, boomgaarden, heggen en parkbossen rekening te houden met het historisch dendrologisch sortiment. Door middel van tijdig uitgevoerde kweek van zaden en stekken van de specifieke soorten en variëteiten kan gezorgd worden voor de beschikbaarheid van nieuw plantgoed. Inventarisatie en kartering van het historisch plantgoed is daarbij een eerste belangrijke stap.

Historisch genetisch boomerfgoed op de landgoederen: beuken en iepen.

Overzicht landgoederen.

Pilotproject Oud Amelisweerd

Met dit pilotproject is een gedetailleerde inventarisatie gemaakt van het 18e , 19e en vroeg 20e eeuwse bomenbestand in het oostelijke en oudste deel van Oud Amelisweerd. Het betreft het landhuiserf met omgrachting en tuin en het zogenaamde Trapezium-parkbos (ca. 1765) met de noord-zuidlopende 'Beeldenlaan'.

Het Trapezium is in aanleg een Rococopark. Het is een zeldzaam voorbeeld daarvan. Gekeken is naar de plaats van bomen in de verschillende tijdlagen, de ouderdom van de bomen en heesters, het historische gebruik en de historische soorts- en variëteitkeuze. Vanaf de vroege 19e eeuw, en in mindere mate de 18e eeuw, zijn bomen en heesters met cultuurhistorische waarden te onderscheiden in tuin, parkbos, lanen, gracht- en slootranden, perceelscheidingen en waterkanten. Gebleken is dat het in veel gevallen gaat om specifieke historische soorten en variëteiten, zoals opgaande Zomereik, Beuk, Hollandse iep, Hollandse linde, Bruine beuk, Schietwilg, Gewone plataan, Oosterse plataan, Buxus en Breedbladige kardinaalsmuts.

In de omgeving van het landhuis staan nog bomen uit de late 18e eeuw en in de lanen enkele bomen uit het begin van de 19e eeuw. Rond ca. 1820 en 1840 zijn veel bomen vervangen met in grote lijnen het behoud van de aanlegstructuur.

Hakhoutcultuur van iep, Zwarte els, Haagbeuk en Es

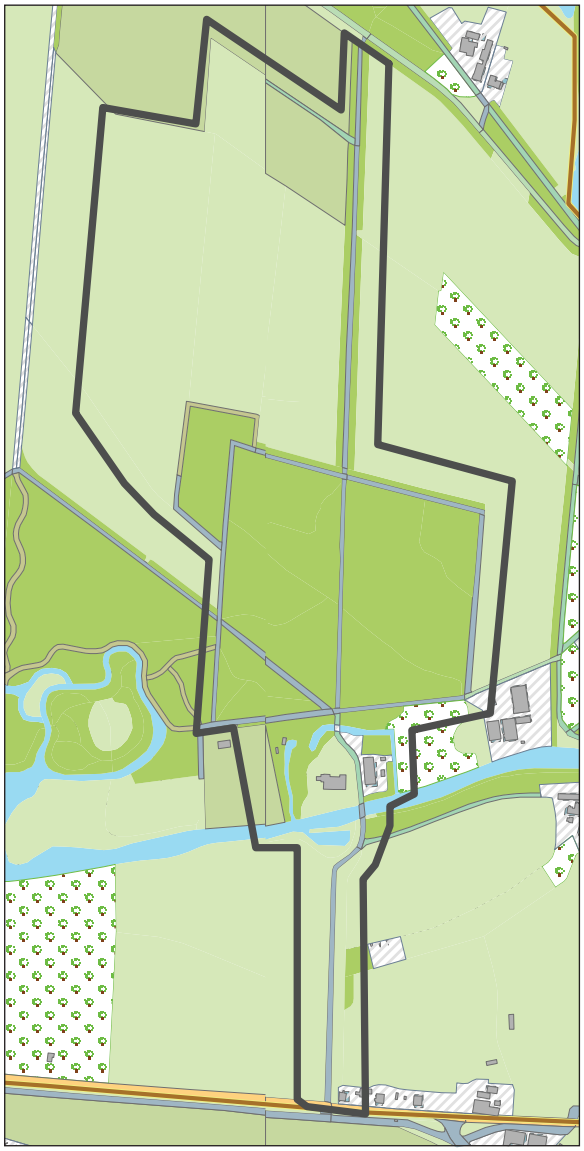

Pilotgebied Oud Amelisweerd.

blijkt een belangrijk onderdeel van het parkbos te zijn geweest. Rijen met knotwilgen (Schietwilgen) zijn in het agrarische deel van het landgoed toegepast.

Westelijk deel Oud Amelisweerd

Ten westen van het Trapezium-parkbos ligt "Het Engelse Werk". Het Engelse Werk is als onderdeel en uitbreiding van Oud Amelisweerd aangelegd nà het Trapezium, rond ca. 1780. Het kan als een vroeg voorbeeld van landschapsstijl worden beschouwd. Het oudste opgaande bomenbestand van Zomereik en Beuk dateert uit de eerste helft van de 19e eeuw. Zoete kers, Hollandse iep, Gewone plataan, Gewone esdoorn, Es, Bruine beuk en Gewone vleugelnoot zijn merendeels van de latere 19e eeuw. Ondanks dat er veel bomen zijn verdwenen in de afgelopen decennia, komen in Het Engelse Werk nog veel oude bomen voor. Opvallend zijn hier de Domlaan en Slingerlaan langs de Scheidingssloot (met Nieuw Amelisweerd). Veel van de destijds gangbare sierbomen, gebruiksbomen en hakhouttraditie zijn nog terug te vinden. Hieronder bevinden zich cultuurhistorisch waardevolle variëteiten. De Scheidingslaan tussen Oud en Nieuw Amelisweerd is van grote cultuurhistorische betekenis vanwege het grote aantal oude essenstoven in combinatie met knotwilgen en verspreide opgaande bomen. Het is een mooi voorbeeld van gebruik van berm en talud van smalle dijken binnen de context van een historische landgoed.

Rhijnauwen

De oudste bomen (Bruine beuk en Zomereik), en mogelijk ook hakhout van Es en Zwarte els, dateren uit de 18e eeuw. Op diverse plaatsen in Rhijnauwen zijn historische vormen van bos en parkgebruik aanwezig en herkenbaar. Een aantal bomen en heesters is van cultuurhistorische waarde als voorbeeld van beplanting en sortiment uit de 18e en 19e eeuw. Enkele bomen in samenhang met het Theehuis Rhijnauwen zijn van belang als sortiment uit het begin van de 20e eeuw. Opmerkelijk is een boomboeket van Witte paardenkastanje met een Rode paardenkastanje. Een bijzonder en zeldzaam groenelement is de lindeberceau (of lindeloofgang). Het lindelaantje staat op de kaarten van 1603 en1779. De huidige bomen zijn echter van een veel jongere generatie.

Aparte vermelding verdient het Hoge Bos of Vogelenbos, het vroegere jachtbos van Rhijnauwen. Het dateert uit de tweede helft van de 18e eeuw. Het oudste opgaande bomenbestand dateert hier uit ca. 1850 en bestaat uit Zomereik, Beuk en een enkele Es. De ondergroei bestaat voor een belangrijk deel uit hakhout of spaartelgen van Es en Hollandse iep.

Vanuit het landhuis en vanuit het Theehuis is er een fraai gezicht op enkele oude, verspreid staande monumentale bomen uit ca. 1885 in de weilanden aan de zuidzijde van de Kromme Rijn.

Ten zuiden van de Kromme Rijn ligt "Nummeri", een drietal percelen met essenhakhout, deels op hoge stoven, die mogelijk uit de 18e eeuw dateren. Het kan gelden als een bijzonder fraai en waardevol voorbeeld van het essenhakhoutbedrijf uit de 18e eeuw.

Rijnsoever

Ten westen van de boerderij Rijnsoever, ten oosten van Rhijnauwen, ligt een klein parkbosje, dat waarschijnlijk uit de late 18e eeuw stamt. Naast het opgaande bomenbestand zien we in de ondergroei hakhout van iep en es. Aan de noordzijde en verspreid in het bos staan oude beuken en essen. Rijnsoever is van betekenis als voorbeeld van een klein parkbos met cultuurhistorisch waardevolle bomen.

Nieuw Amelisweerd

Het landgoed Nieuw Amelisweerd heeft een Middeleeuwse oorsprong en een lange beplantingsgeschiedenis. De oudste bomen (Beuk en Zomereik),

en ook hakhout (van Es, Hollandse iep en Ruwe iep), dateren mogelijk uit de 18e eeuw en de eerste helft van de 19e eeuw. Op diverse plaatsen in dit landgoed zijn historische vormen van bos-en parkgebruik aanwezig en herkenbaar.
Een aantal bomen is van cultuurhistorische waarde als voorbeeld van beplanting en sortiment uit de 18e en 19e eeuw. Hun cultuurhistorische waarde danken ze aan hun:

1) sierwaarde (Mammoetboom, Moerascipres, Taxus),
2) historische variëteiten (Hollandse linde, Bruine beuk, Gewone plataan, Gewone esdoorn, Hollandse iep, Ruwe iep), en
3) historische gebruik (hakhout, spaartelgen, snoeiwijze als leiboom, laanbeplanting, jacht e.d.).

Enkele hakhoutstoven van Es zijn gezien hun omvang mogelijk nog 18e eeuw. Ook een aantal heesters kunnen als cultuurhistorisch van belang worden genoemd: Gewone vogelkers, Kruisbes, Buxus, Boerenjasmijn en Wilde kardinaalsmuts.
Opmerkelijke groenelementen zijn een beukengroep en een gevarieerde bomengroep in de Helweide uit ca 1885 die opvalt door de grote variatie aan soorten en variëteiten. Bijzonder en zeldzaam zijn hier vijf variëteiten van Zomereik, mogelijk uit de kwekerij van Van Lunteren.

Beheer van cultuurhistorisch waardevolle bomen en heesters

Uit het historisch-dendrologisch onderzoek blijkt dat bomen en heesters een wezenlijk onderdeel vormen van de cultuurhistorie van de landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen. Ze geven een beeld van het historische gebruik ervan door de tijd heen in de vorm van de plaats van aanplant, boomkeuze, kroonbehandeling, hakhout, spaartelgen en knotbeheer.
Tevens blijkt dat bomen niet zonder meer vervangbaar zijn. In het verleden werd specifiek plantgoed van bepaalde soorten, variëteiten en klonen toegepast. Ofschoon hier nog een groot onbekend kennisveld ligt, weten we inmiddels dat in Nederland tenminste vanaf de 16e eeuw boomkwekers plantgoed op de markt hebben gebracht. Het is het historisch erfgoed van kwekerij- en plantgeschiedenis dat we nu in oude landgoederen en parken tegenkomen.
Blijkens het onderzoek van de beide Amelisweerden en Rhijnauwen blijken er cultuurhistorisch waardevolle klonen en variëteiten voor te komen van o.a. Hollands linde, Hollandse iep, Ruwe iep, Gewone plataan, Oosterse plataan, Gewone esdoorn, Palmboompje (Buxus) en mogelijk ook van fruitsoorten en Canada-populieren. De Gemeente Utrecht heeft op beperkte schaal al enkele bomen gestekt en opgekweekt. Uitbreiding daarvan is aan te bevelen.

Beeldenlaan vanaf het landhuis Oud Amelisweerd.

Rode beuk bij Rhijnauwen.

Knelpunten liggen op verschillende terreinen. Door het ouder wordend bomenbestand vallen er geregeld bomen uit. Door stormen vallen er soms zelfs hele groepen uit. Belangrijk is daarom om tijdig nieuw plantgoed voorhanden te hebben om de gaten weer op te vullen en in te boeten. Een ander probleem is dat het beheer niet altijd gericht is behoud van boomindividuen of boomgroepen. Ook wordt soms plantmateriaal toegepast dat wel verwant is aan de bestaande bomen en heesters, maar genetisch afwijkt.
De keuze van "niets-doen-beheer" in sommige delen van de landgoederen is niet altijd in het belang van behoud van specifieke beplantingen. Sommige soorten, zoals b.v. Hazelaar en Zomereik zijn typische lichtminners en zijn gebaat bij een soortsgericht beheer.
Een ander probleem ligt op het vlak van de beschikbaarheid van het plantmateriaal. Jammer genoeg zijn er nog nauwelijks kwekers die zich op terrein van cultuurhistorisch plantgoed begeven. Oude fruitrassen zijn daarbij enigszins een goede uitzondering. Er zou meer interesse gewekt moeten worden bij kwekers voor het cultuurhistorisch fenomeen. Het opzetten van een kweekhoek op landgoederen zelf kan soulaas bieden. Zo ging het vroeger ook vaak. In de praktijk van het beheer van landgoederen worden cultuurhistorische aspecten en esthetische aspecten vaak met elkaar verward.

Zo wordt de keuze voor een totale nieuwe laanbeplanting bijvoorbeeld, vanwege het heldere, complete en uniforme beeld, vaak beschouwd als een cultuurhistorische keuze. Het effect is echter dat juist door volledige vernieuwing van lanen (of plantvakken) de cultuurhistorische waarde geheel verdwijnt. Bij de keuze van het plantgoed wordt vrijwel nooit rekening gehouden met de cultuurhistorische variëteiten, en vaak ook niet met de soort, plantafstanden, kroonbehandeling e.d.

Aanbevolen wordt om lanen en plantvakken geleidelijk te verjongen en alleen in te boeten als er bomen uitvallen. Lanen en plantvakken met een mix van oude en jongere bomen blijven in hun totaalbeeld steeds een monumentaal karakter houden. Vanwege hun zeldzaamheid is geleidelijke verjonging nood-zakelijk geworden. Ook uit ecologisch oogpunt is geleidelijke verjonging aan te bevelen. Bedacht dient te worden dat de veelvoorkomende soorten als Zomereik, Beuk, Es en Hollandse linde, die nu ca. 130- 200 jaar oud zijn, nog lang niet toe zijn aan hun fysiologische eindstadium!
Naar schatting is in ons land nog slechts 5% van het oorspronkelijke beplantingssortiment (soorten en variëteiten) aanwezig bij buitenplaatsen en parken van vóór 1900. (Hoekstra, Tromp en Maes, 1998).

2 INLEIDING

In opdracht van de Provincie Utrecht Afdeling Erfgoed is een onderzoek verricht naar de cultuurhistorische waarde van het bomenbestand van Nieuw en Oud Amelisweerd en Rhijnauwen. Per landgoed wordt een historisch dendrologisch overzicht gegeven en een waardering van het bomenbestand. Van het oudste deel van Oud Amelisweerd is een meer gedetailleerde pilotstudie verricht. Het westelijke deel van Oud Amelisweerd, Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen zijn meer globaal onderzocht en beschreven. De nadruk daarbij ligt op de 18e en 19e eeuw. Gebruik kon gemaakt worden van een recente boomkartering door de Gemeente Utrecht, waarbij bomen vanaf 15 cm stamdoorsnede zijn gehanteerd met vermelding van soort en stamomtrek. Jammer genoeg is bij deze kartering de benoeming van de boomsoorten niet altijd betrouwbaar (25% van de soorten is niet benoemd).

Bomen en heesters zijn een wezenlijk onderdeel van landgoederen en parken. In het verleden werd bij beplantingsplannen veel aandacht besteed aan het sortiment. De Zochers en Leonard Springer bijvoorbeeld hadden behalve uitstekende kwaliteiten als tuinarchitecten ook grote dendrologische kennis. Die aandacht was er niet alleen in de 19e en vroeg 20e eeuw, maar ook al vanaf de 16e eeuw. Behalve met tulpen waren kwekers vanaf de late Middeleeuwen in ons land doende met het kweken van bomen en struiken om aan de behoefte van landeigenaren en steden te voldoen. De dendroloog en ecoloog Donald Pigott ontdekte in de jaren ’80 van de vorige eeuw dat de bekende 17e eeuwse ganzenvoetlanen van Hampton Court bij Londen en andere landgoederen in Engeland beplant waren met exportproducten uit Nederland. Hij ontdekte ook dat het ging om hybride lindebomen, de zogenaamde Hollandse linde, die vegetatief klonaal vermeerderd en gekweekt waren. Enkele jaren geleden werd in Zweden een

Monumentale lindebomen voor het landhuis Rhijnauwen: voorbeeld van een historische cultuurvariëteit.

rekening gevonden uit 1726 afkomstig van een Haarlemse bomenkweker. Het betrof de bestelling van Hollandse linden. Gebleken is dat Hollandse boomkwekerijproducten een gewilde afzet hadden in Engeland, Scandinavië, Noord-Duitsland, de Baltische staten en Rusland. In Engeland, maar nog meer in Zweden zijn veel van de Hollandse kwekerijbomen bewaard gebleven, zoals bij het koninklijk paleis Drottningholm. Behalve linden zullen ook o.a. abelen en iepenhybriden verhandeld zijn. Van het Nederlandse historische kwekerij-erfgoed is nog weinig bekend. Ondanks dat er veel verdwenen is van het historisch plantgoed komen nog steeds op allerlei landgoederen en in parken historisch waardvolle bomen en heesters uit de 18e en 19e eeuw voor. Ook uit de 17e eeuw zijn er schaarse voorbeelden bewaard gebleven.
Ofschoon in de afgelopen decennia de kennis over de historie en aanleg van parken en landgoederen sterk is toegenomen, is de kennis van de geschiedenis van de bomen en heesters niet navenant gestegen. Meestal worden historische beplantingen van lanen en plantvakken, die incompleet raken door uitval, vervangen door bomen en heesters van een willekeurige herkomst en variëteit. Te vaak worden eerder esthetische normen dan cultuurhistorische normen als leidraad gekozen bij inboeten en restauratie. Naar schatting is er nog minder dan 5% van het historische sortiment van bomen en heester in landgoederen van vóór 1900 in ons land bewaard gebleven (Hoekstra e.a., 1998).
Deze studie en analyse van de historisch-dendrologische kenmerken en waarden van de landgoederen Nieuw en Oud Amelisweerd en Rhijnauwen kan dienen als een van de onderleggers voor het cultuurhistorische beheer en herstel ervan. Tevens kan het een bijdrage leveren aan de benadering van dit unieke historische erfgoed van de Nederlandse parken en buitenplaatsen in het algemeen.

Het historisch-dendrologisch onderzoek bestaat uit een detailonderzoek van het oostelijk deel van Oud Amelisweerd, tevens het oudste deel. Daarnaast volgen meer algemene beschrijvingen en analyses van de historisch-dendrologische betekenis van Oud Amelisweerd, Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen. Bij het onderzoek is met name gekeken naar het bestaande historische sortiment. Aanvullende studie naar verdwenen bomen en boomsoorten is daarom wenselijk. Bekend is bijvoorbeeld dat het aandeel wintergroene naaldbomen aanzienlijk groter geweest is.

Belangrijke aanvullende informatie werd verkregen door het dendrochronologisch onderzoek van Drs. Eddy Weiss, (Faculteit Geowetenschappen, Departement Fysische Geografie te Utrecht).
Met behulp van een aanwasboor (40-60 cm) en gefotografeerde stamvlakken van omgevallen of omgezaagde bomen kon meer duidelijkheid over de ouderdom en planttijd van de bomen worden gegeven.
Hoogtemetingen van bomen werden verricht door E.Weiss en J.Philipona.

Deze rapportage maakt onderdeel uit van het totale cultuurhistorisch onderzoek van de Utrechtse landgoederen. Een brede analyse van de aanleg en aanleggeschiedenis is verricht door Lucia Albers (Bureau Albers Adviezen Historische Parken te Utrecht), eveneens in opdracht van Afdeling Erfgoed van de Provincie Utrecht. Zij geeft adviezen t.a.v. cultuurhistorisch beheer en herstel.

Naast het historisch-dendrologisch onderzoek is door het Ecologisch Adviesbureau Maes in opdracht van de Gemeente Utrecht een literatuurstudie verricht van het in de periode 1970 tot 2008 verrichte ecologische onderzoek (Ecologisch Adviesbureau Maes, 2009) en werden een drietal deelonderzoeken in het veld verricht naar mossen/korstmossen, stinzenplanten en broedvogels (Ecologisch Adviesbureau Maes, 2009).
Belangrijk om hier te vermelden is dat de advisering t.a.v. het ecologisch beheer en herstel ondersteunend is aan die t.a.v. cultuurhistorisch beheer en herstel.

Het historisch-dendrologisch onderzoek werd vanuit de provincie begeleid door R. Blijdenstijn.

3 DE LANDGOEDEREN OUD EN NIEUW AMELISWEERD EN RHIJNAUWEN

De landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen zijn ontstaan in een bocht van de Kromme Rijn. In de Middeleeuwen is er sprake van drie ridderhofsteden. In de loop van de 17e , 18e en 19e eeuw zien we verschillende parkaanleggingen ontstaan en veranderen. De opeenvolgende tijdsbeelden worden uitvoerig besproken door L. Albers (in Albers, 2009). Op Oud Amelisweerd zien we een trapeziumvormig park-bos met buiten- en binnenlanen met een bomenbestand uit ca. 1830. De aanleg van het trapezium en deels het lanenstelsel dateren uit 1765. Het trapezium wordt centraal doorsneden door een noord-zuidlaan (oprijlaan en beeldenlaan). Rond het landhuis is een fraaie bomengroep die eveneens uit ca. 1830 en deels uit ca. 1755 eeuw dateert. Het westelijk deel van Oud Amelisweerd, "Het Engelse Werk" is een park in vroeg-landschappelijke stijl met een bomenbestand waarvan de oudste generaties dateren uit de periode 1815-1840. De basis voor dit parkdeel werd gelegd rond 1780.
Het landgoed Nieuw Amelisweerd is ouder dan Oud Amelisweerd en heeft nog kenmerken van een formele stijl (ganzenvoet lanenstelsel). Het landgoed ligt aan weerszijde van de Kromme Rijn. In verschillende fasen in de loop van de 19e eeuw is het formele park omgebouwd tot een landschappelijk park. Rond het landhuis staat eveneens een mooi monumentaal bomenbestand waaronder ook bijzondere bomen, zoals een hoge Mammoetboom.

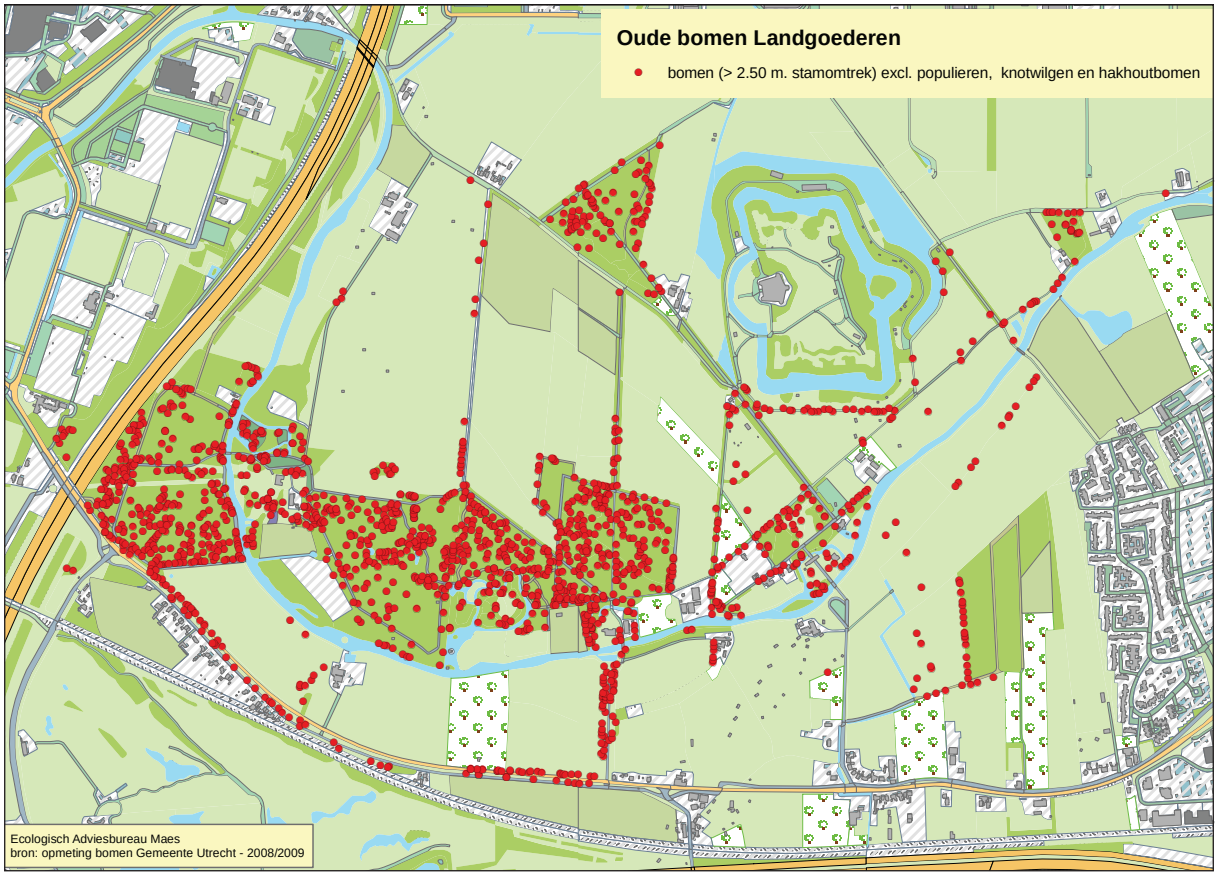

Verspreiding van oude bomen over de drie landgoederen.

Jaarringenonderzoek door E. Weiss.

Rhijnauwen is kleiner en heeft mede door de recreatieve voorzieningen een ander karakter. Het parkbos is 19e eeuws, merendeels 2e helft, terwijl enkele bomen rond het landhuis mogelijk nog 18e eeuws zijn. Opmerkelijk hier is een lindeberceau of lindeloofgang, in aanleg uit de 18e eeuw. Bij Rhijnauwen behoren nog een jachtbos (het Vogelenbos of Hoge Bos), drie oude essenhakhoutpercelen (Nummeri) en het boerderijbos Rijnsoever ten oosten.
In 2006 zijn de drie landgoederen op de lijst van beschermde Rijksmonumenten geplaatst vanwege de grote cultuurhistorische waarden. Vooral ook de ouderdom van de parken met de honderden grote monumentale bomen waarvan vele meer dan 150 jaar oud, is bepalend voor de ecologische waarden en potenties en de belevingswaarde (Ecologisch Adviesbureau Maes, 2009).

De kaart op de linker bladzijde geeft de huidige verspreiding aan van de bomen uit de 18e en 19e eeuw. Uit het dendrochronologisch onderzoek (E.Weiss, zie bijlage) is gebleken dat bomen uit de 18e eeuw zeldzaam zijn. Ofschoon grote delen van de landgoederen in de 18e eeuw, deels 17e eeuw, zijn aangelegd, heeft er vanaf het begin van de 19e eeuw vervanging van bomen plaats gevonden. Waarschijnlijk dateren vooral delen van het essen- en iepenhakhout en een aantal bomen nabij de landhuizen nog uit de 18e eeuw.

Scheidingslaan met oud essenhakhout.

Hakhoutstoven laten zich echter niet door jaarringen dateren omdat de oudste delen ervan vergaan zijn. De telgen aan de stoven zijn hooguit uit de late jaren 1940 en voor zover het hakhoutbeheer is voortgezet jonger.

De oude bomenkaart geeft prachtig aan hoeveel bomen van 100 tot 200 jaar nog aanwezig zijn op de landgoederen. Dit maakt deze landgoederen zeer uniek.

Hoogst gemeten iepen (Ruwe iep – 37 m. hoog) van Nederland. Winterbeeld en voorjaar op Nieuw Amelisweerd.

Dit gedetailleerde overzicht is mogelijk dankzij een recent karteringsprogramma van de Gemeente Utrecht. Daarbij zijn alle bomen met een doorsnede van 15 cm of meer exact ingemeten en de stamdoorsnede gemeten.
Opvallend bij de bomen van de Amelisweerden en Rhijnauwen is de grote stamlengte. Met name vele eiken en beuken bereiken meer dan 30 m. en niet zelden meer dan 35 m. hoogte. In Oud-Amelisweerd is de op één na hoogste eik (Zomereik) van het land gemeten (40 meter; volgens andere metingen 46 meter; ca. 170 jaar oud). De hoogst gemeten eik staat bij het Hof te Dieren (40,5 meter). Veel beuken op Oud Amelisweerd komen boven de 35 meter en reiken tot meer dan 40 meter (een omgewaaide boom in 2003 zou 47,3 meter hoog zijn. Dit kon echter niet geverifieerd worden). Een Witte paardenkastanje in de zuidkant van het Trapezium op Oud Amelisweerd is met 31,5 meter (stamomvang 235 cm) de landelijk hoogst gemeten boom van deze soort. Op Nieuw Amelisweerd komt de hoogst gemeten iep van ons land voor, een Ruwe iep van 37 meter. Het betreft een viertal iepen die allen rond de 35 meter halen of meer. Op Nieuw Amelisweerd staat ook de (tot nu toe) hoogst gemeten Zoete kers (31,5 meter) en Canadapopulier (37 meter). Een van de essen meet 37,5 meter. Deze vele uitzonderlijk hoge bomen zijn uniek en dragen in het bijzonder bij tot de hoge belevingswaarde van de parkbossen.

In de kaart op de volgende bladzijde zijn bomen met een stamomtrek van meer dan 3.00 m. weergegeven. Ofschoon enige relativering noodzakelijk is, is er een duidelijk verband tussen de boomdikte en de ouderdom. Veel bomen blijken aangeplant te zijn rond 1840, enkele bomen zijn laat 18e eeuws. De diktegroei is afhankelijk van bodem, vocht, licht en het gevoerde beheer (dunning, hakhout b.v.). Ook zijn er soms meerdere bomen in één plantgat geplaatst, de zogenaamde samengestelde bomen of boomboeketten (Albers, 2009).
Boomboeketten zijn bekend van de 18e en 19e eeuw en werden bij allerlei boomsoorten toegepast. In het land zijn voorbeelden bekend van o.a. iep, eik, plataan, beuk en paardenkastanje. Op de hier onderzochte Utrechtse landgoederen zijn voorbeelden van Witte paardenkastanje, Spaanse aak, Noorse esdoorn, beuk, combinatie van beuk en eik en mogelijk ook van eik. Boomboeketten zijn te herkennen aan de vergroeide stamvoeten of onderste delen van de stammen. Hogerop in de boom wijken de individuele boomstammen weer uit elkaar. Ook bij de vergroeide stammen zijn de individuele stammen vaak nog te herkennen.

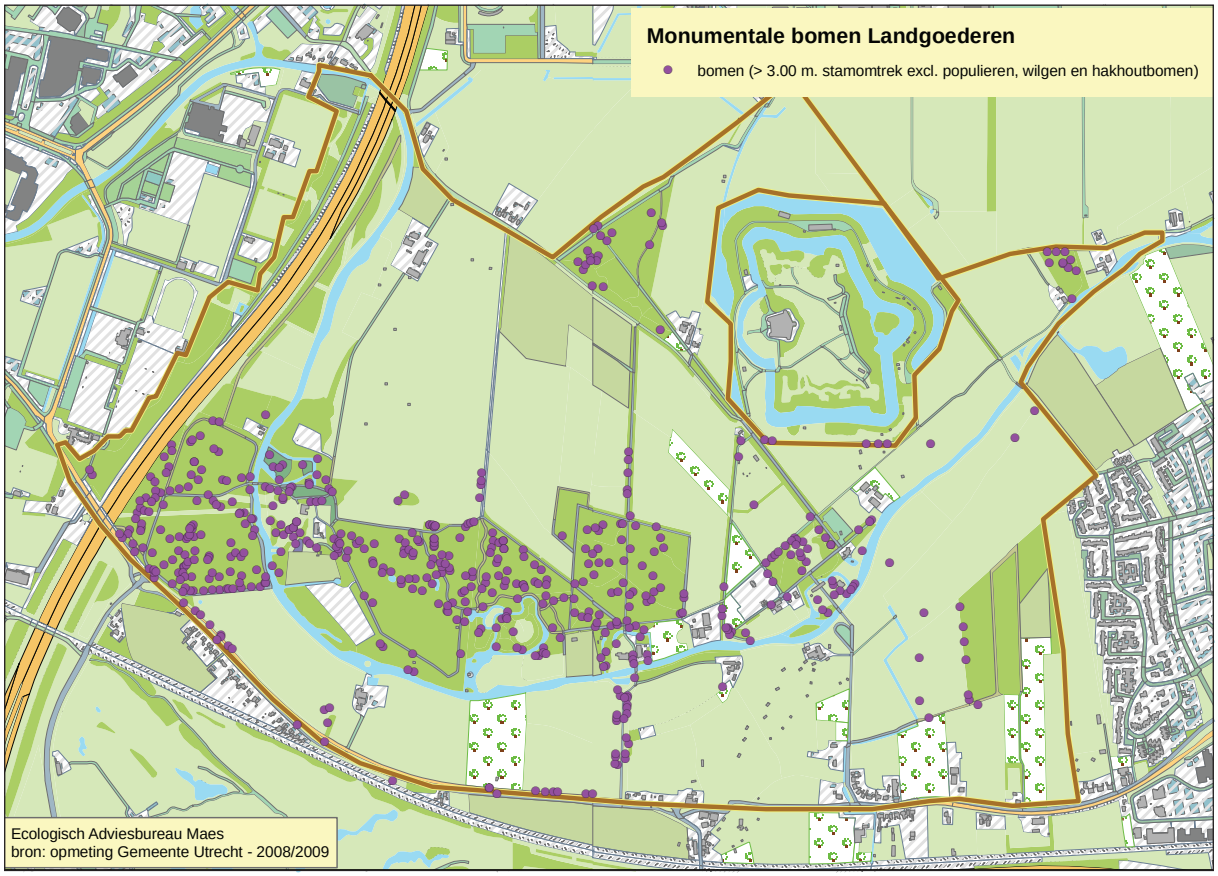

Overzicht van de monumentale ofwel de dikste bomen (niet noodzakelijk de oudste bomen) van de landgoederen.

4 PILOTPROJECT OUD AMELISWEERD

Van Oud Amelisweerd (de Oprijlaan, het landhuis en directe omgeving, het Trapezium, het Kokkenbos, verlengde Beeldenlaan en de noordelijke knotwilgenrijen) is een pilotkartering gemaakt. Daarbij zijn met name de oudste bomen (18e en 19e eeuw) geanalyseerd. Bomen die in deze periode geplant zijn bepalen in hoge mate het karakter van het landgoed. Dit laat onverlet dat bomen uit de eerste helft van de 20e eeuw op een aantal plaatsen een waardevolle aanvulling betekenen.

4.1. De Oprijlaan

De noord-zuid-verlopende Oprijlaan bestaat uit 2 x 2 rijen Beuken met enkele Zomereiken ertussen. De eiken tellen 195 jaarringen en blijken ca. 30 jaar ouder dan de beuken. Of het hier gaat om een oudere eikenlaan (aangeplant rond 1820) die rond 1850 omgevormd is naar een beukenlaan, of een bewuste menging van beuken met eiken is een punt van discussie. Aan de zuidkant gaat de laan over in de oude eikenbeplanting (ca. 1820) van de Koningsweg, die mogelijk als een aanvoerende vierrijige laanbeplanting naar het landgoed Oud- Amelisweerd (en Nieuw-Amelisweerd) is bedoeld. De Koningslaan (de Covelaersdijk of Vechterdijk) zelf is in aanleg een middeleeuwse weg. Aan de noordzijde maakt de oprijlaan een bocht over de Kromme Rijn en een aangetakte waterkom, die begeleid wordt door enkele grote eiken en beuken. Mogelijk behoort Eenstijlige meidoorn in het noordelijk deel tot de oorspronkelijk beplanting. De totale laan is op de topografische kaart van 1808 (Van Schelle en van de Polder, 1808) herkenbaar. Zoals gezegd betreft het opgaande beuken en eiken. Ze zijn niet op een speciale wijze gesnoeid. Wel zijn de kronen hier en daar vanwege boomverzorging en veiligheid opgesnoeid en ingekort. Door ouderdom,

Oprijlaan van Oud Amelisweerd vanuit het zuiden, merendeels opgaande Beuken en enkele Zomereiken 1820/1850.

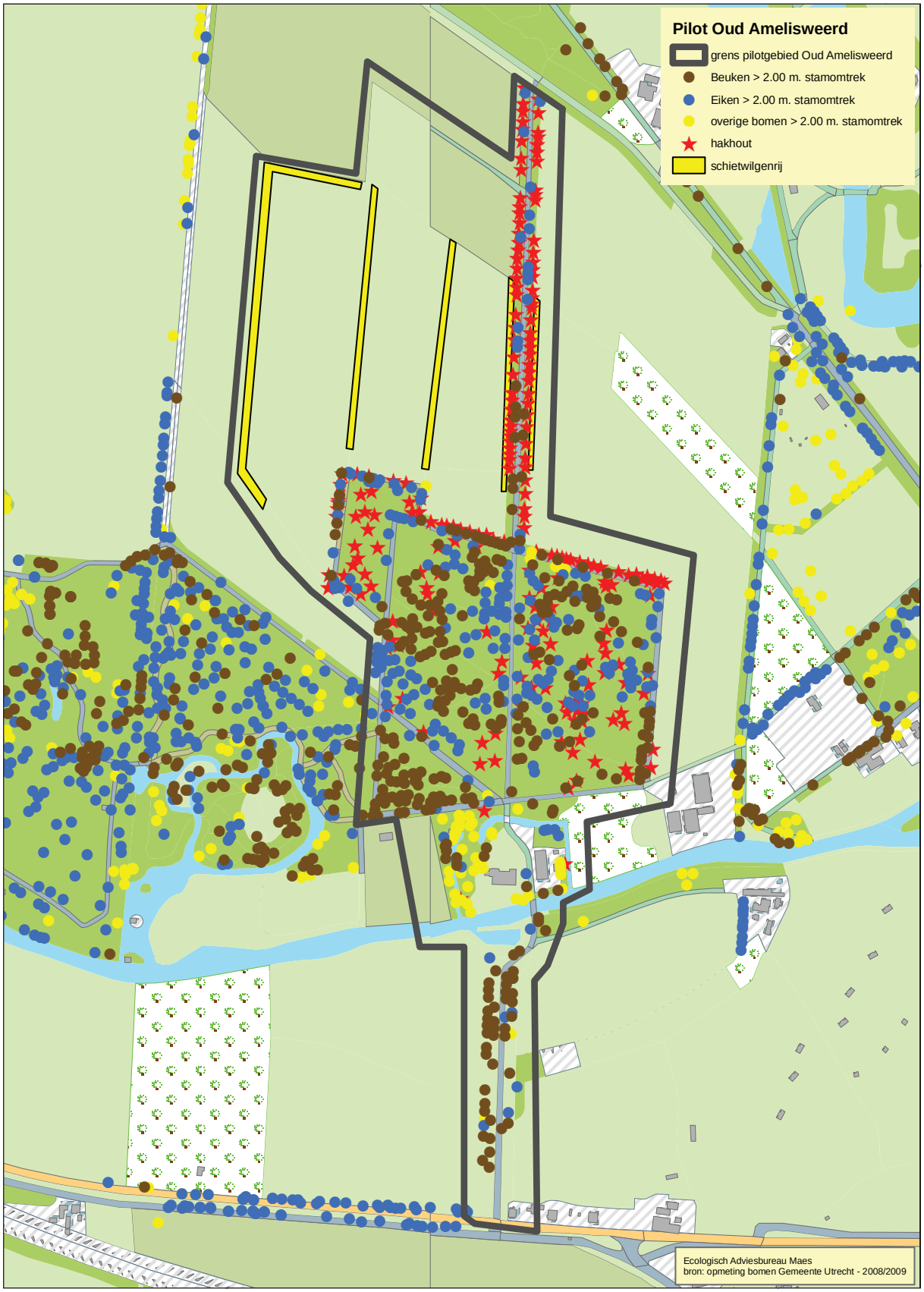
Pilot Oud Amelisweerd
grens pilotgebied Oud Amelisweerd
Beuken > 2.00 m. stamomtrek
Eiken > 2.00 m. stamomtrek
overige bomen > 2.00 m. stamomtrek
hakhout
schietwilgenrij
Ecologisch Adviesbureau Maes
bron: opmeting bomen Gemeente Utrecht - 2008/2009

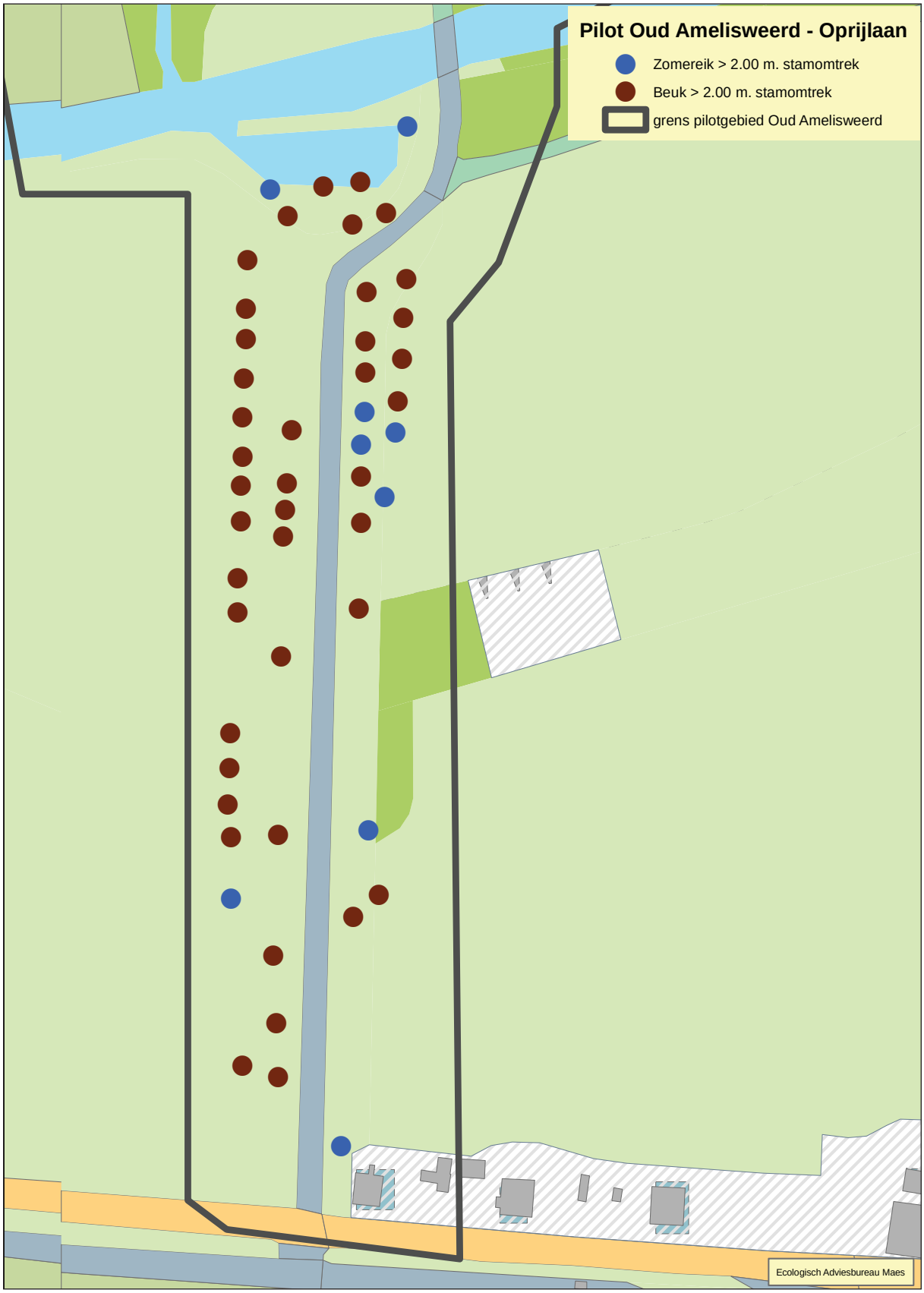

Oprijlaan Oud Amelisweerd met beuken (1850) en zomereiken (1820).

Oprijlaan vanuit het landhuis Oud Amelisweerd.

maar vooral door verslechtering van de boomspiegel (bodemverdichting door parkeren en asfaltering) is er veel uitval van de laan. Ook het maaibeheer in het verleden, waardoor stamvoeten en wortels werden beschadigd en infectie door reuzenzwam ontstond, is een oorzaak van uitval van beuken. De bomen staan min of meer alternerend, maar niet helemaal consequent. Dat heeft er waarschijnlijk mee te maken dat beuken een tweede generatie betreft en bij de aanplant ervan een deel van de voorgaande eiken is gebleven. De plantafstand van de bomen is ca. 7,5 meter, maar 7,7 en 7,8 meter komt ook voor. In de oostelijke rij is de afstand tussen een beuk en eik 3,8 meter; tussen twee beuken 7,8 en tussen een eik en een beuk 7,6 meter.

In grote lijnen is blijkbaar uitgegaan van een afstand van twee Rhijnlandse roeden (1 roede is 3,767 cm). Gulden boterbloem behoort hier tot de oudbos-indicatoren van de kruidlaag.

In de afgelopen jaren is een groot aantal jonge bomen ingeboet. In eerste instantie is geprobeerd jonge beuken aan te planten, maar dat werd geen succes. Daarna zijn Hollandse linden (afkomstig van opgekweekt stekmateriaal van oude linden van het landgoed) en Zomereiken (van onbekende herkomst) aangeplant. Jammer genoeg is voor de eik geen historisch plantgoed gebruikt en werden de jonge bomen niet op de historische plantlijn gepoot.

Waardering: *Ondanks de grote uitval van bomen is de oprijlaan nog zeer imposant, met name de noordelijke helft. Van de zuidelijke helft is de westzijde het meest intact. Vanaf de Koningsweg oogt de laan nog vrij compleet en monumentaal.*
Belangrijk is hier het historisch plantgoed van zomereik en beuk uit twee plantperioden. De oprijlaan is een waardevolle bron van informatie over laanbeheer van rond 1800 t.a.v. boomkeuze, plantafstanden, plantordening en kroonbehandeling.

4.2. Tuin en erf rond het landhuis en koetshuis

De tuin en het erf rond het landhuis van Oud Amelisweerd bestaan uit een deel binnen de omgrachting en een deel daarbuiten. (zie overzichtskaart). De Zuidelijke gracht wordt gevormd door een deel van de loop van de Kromme Rijn. Het landhuis en het koetshuis liggen aan een gazon met borders en bloemperken. Daarbuiten zijn veel opgaande bomen in een parkachtige setting.

Het park is merendeels dichtgegroeid, waardoor het minder als zodanig wordt ervaren. De inrichting is in grote lijnen 18e eeuws, waaronder een heuvel met ijskelder ten noordwesten van het landhuis. Het bomenbestand is deels uit de 18e eeuw, waaronder Zomereiken (blijkens jaarringmeting 230 jaar oud) en waarschijnlijk een Bruine beuk. Deze beuk was een markant element, met stamomtrek van 424 cm, aan de noordwestzijde van het gazon. Door een onverantwoorde snoeibehandeling is de boom dood gegaan. Andere markante individuele, en mogelijk 18e eeuwse, bomen zijn aan de noordoostzijde een monumentale Gewone plataan (stamomtrek 471 cm) en een Bruine beuk ten oosten daarvan (377 cm). In de zuidwesthoek nog een Witte paardenkastanje (377 cm).

Beeldbepalend zijn vier groepen van hoog opgaande Hollandse linden, deels met Klimop begroeid, ten westen van het landhuis en ten oosten en noorden van het koetshuis. Daarbuiten komen nog enkele Hollandse linden van dezelfde omvang en leeftijd voor. Een op jaarringen gemeten linde kwam op ongeveer 1825 uit.
De planttijd is mogelijk gelijktijdig met de laatste herplant van het Trapeziumbos. Mogelijk zijn alle linden uit dezelfde tijd. Het betreft tenminste twee verschillende oude variëteiten of klonen. Als andere karakteristieke bomen kunnen genoemd worden

Hollandse linde uit ca. 1825 bij het koetshuis.

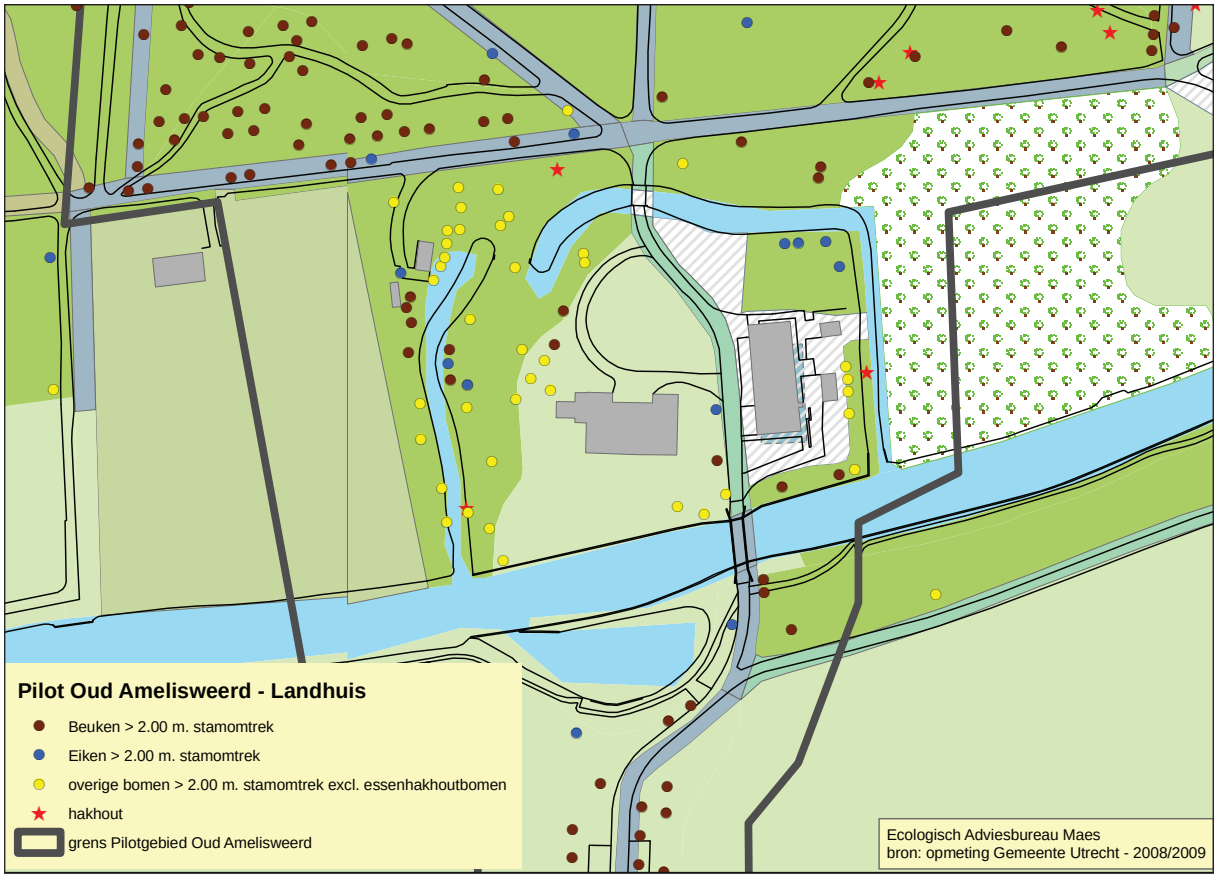

Breedbladige kardinaalsmuts: links met bloemen, rechts met vruchten (afkomstig uit Zuid-Europa; in cultuur sedert ca. 1700).

Buxus sempervirens cv. 'Bullata' (een Duitse cultivar uit 1864).

Witte paardenkastanje, Gewone esdoorn, Taxus, Zomereik (met speciale bladvorm), Beuk, Gewone plataan en Oosterse plataan.
Vrijwel zeker is het totale sortiment uit de eerste helft van de 19e eeuw niet meer volledig aanwezig. Drie opgaande platanen (Gewone plataan en Oosterse plataan) zijn gegroepeerd rondom de heuvel met ijskelder. De bomen hebben alle een opgaande stamvorm zonder speciale snoeivormen. Twee Witte paardenkastanjes zijn meerstammig, vermoedelijk na een keer tot de grond toe afgezet te zijn, of als boomboeket geplant. Bij alle lindebomen ten noorden van de ijskelder zijn, in het kader van boomverzorging, de kruinstammen en takken ingekort. Deze snoeiwijze kan echter inrotting en afsterven van de stamtop tot gevolg hebben. Mogelijk dateren enkele heestersoorten uit de 19e eeuw waaronder Buxus, Breedbladige kardinaalsmuts, Hazelaar, Klimop, Rode kornoelje, Hulst, Pontische rhododendron en Boerenjasmijn.

Vermeldenswaard zijn de grote Buxusgroepen aan weerszijde van de grachtbrug. Ook op andere plaatsen in de landgoederen zien we Buxusgroepen bij brughoeken (b.v. bij Nieuw Amelisweerd). Als indicatoren voor oud bos staan in dit deel van het landgoed in de kruidlaag nog: Bloedzuring, Gulden boterbloem, Reuzenzwenkgras.

Waardering: *Een aantal bomen van de genera linde, plataan, beuk, en eik betreft cultuurhistorisch waardevolle variëteiten die stammen uit de 18e en 19e eeuw. Andere bomen zijn waardevol als oude sierbomen. Mogelijk bevinden zich onder de heesters nog waardevolle variëteiten, zoals Buxus o.a. sempervirens cv. 'Bullata' (een Duitse cultivar uit 1864). Diverse bomen zijn goede voorbeelden van bomen die in de eerste helft van de 19e eeuw in de omgeving van landhuizen werden aangeplant.*

Op de padsplitsing links van de kei een hoge Zomereik (> 35 meter) en rechts de hoogst bekende Witte paardenkastanje (33 meter).

4.3. Het Trapezium

Het Trapezium dateert in aanleg uit 1743. Mogelijk lagen er toen boomgaarden binnen het lanenverband dat later omgevormd is naar parkbos. Het is gelegen op een hooggelegen stuk grond. Door het trapezium lopen evenwijdig aan elkaar twee Domlanen. De buitenste lanen van het Trapezium zijn ongeveer noord-zuid gericht en passen in de structuur van de Middeleeuwse ontginning van het Kromme Rijngebied. Alleen de centraal lopende Beeldenlaan wijkt iets af omdat deze vrijwel precies noord-zuid gericht, als onderdeel van de 18e eeuwse parkaanleg. Waarschijnlijk bestond het landgoedpark uit een lanenstruktuur van opgaande bomen met hakhout en heestersoorten in de ondergroei. Blijkens de kaart van 1808 was er een kleinschalig rococo-padenpatroon. Binnen het Trapezium waren verspreid enkele grotere en kleinere open rustplekken gemarkeerd met bomen of heestergroepen. Rond 1840 is het bomenstand waarschijnlijk geheel vervangen door nieuwe Zomer-eiken en Beuken, die voor een aanzienlijk deel nog steeds aanwezig zijn.

Mogelijk dateert een deel van de nog bestaande restanten essen, iepen en haagbeuken-hakhout en de heesterlaag van Gewone vogelkers, Eenstijlige meidoorn, Klimop, Hazelaar, Wilde kardinaalmuts, Kruisbes en Alpenbes nog uit de 18e eeuw. Het padenpatroon is rond 1830 enigszins vereenvoudigd ten opzichte van de 18e eeuw, maar deels is het 18e eeuwse patroon nog goed herkenbaar.
De kaart op de volgende bladzijde geeft een selectie, uit de gemeentelijke kartering, van eiken en beuken met een stamomvang van meer dan 200 cm. Dit zijn vermoedelijk alle of vrijwel alle bomen uit de periode van ca. 1840-1900. De kaart laat zien dat, naast de rechte lanenbeplanting, over het algemeen de eiken en beuken in groepen en groepjes aangeplant zijn. Ook begeleiden de eiken en beuken de diverse slingerende bospaden. Alleen in de zuidwesthoek onder de Domlaan komen uitsluitend beuken voor. Niet uitgesloten is dat de groepering van eiken en beuken deels zijn terug te voeren op de oudere aanleg van rococo-paden. Een kanttekening is wel dat in de kartering de in de loop van de jaren weggevallen bomen niet zijn opgenomen. Ook de eiken en beuken langs de rechte lanen rondom het Trapezium en de centrale laan (Beeldenlaan) zijn merendeels in groepen per soort gerangschikt. Soms is er een gemengde beplanting. Of het hier gaat om een bewuste rangschikking of om een verschil in de periode van aanplant dient nog onderzocht te worden.

Beuken uit ca. 1840 in het Trapezium met voorjaarsflora (Daslook).

Pilot Oud Amelisweerd - Kokkenbos, Trapeziumbos en Landhuis Oud Amelisweerd
Beuken > 2.00 m. stamomtrek
Eiken > 2.00 m. stamomtrek
overige bomen > 2.00 m. stamomtrek
hakhout
grens pilotgebied Oud Amelisweerd
Kokkenbos
Trapeziumbos
Landhuis
Ecologisch Adviesbureau Maes
bron: opmeting bomen Gemeente Utrecht - 2008/2009

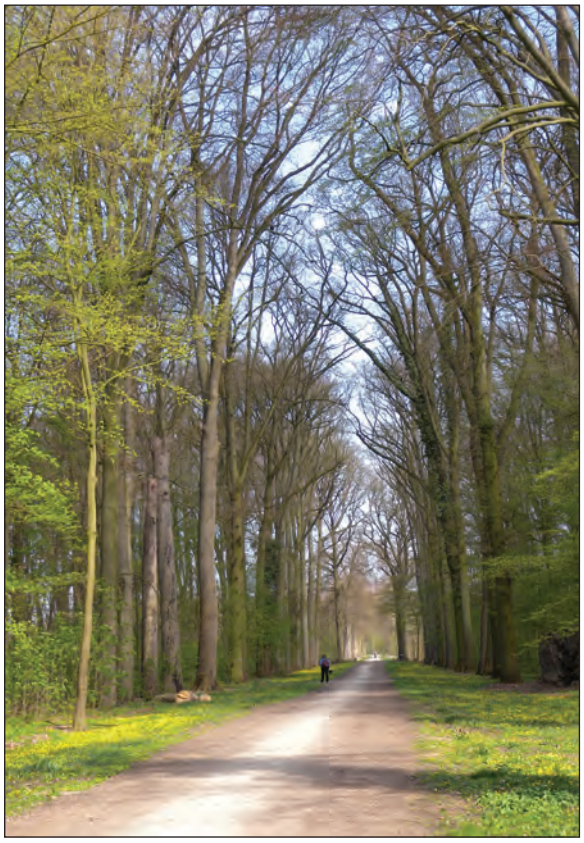

Beeldenlaan.
Links de bijna hoogste eik van het land (40 meter).

Hoog opgaande beuken tot 40 meter, uit ca. 1840, in het Trapezium.

Een interessante vraag is hoe Zomereik (als lichtminnende boomsoort) en Beuk (als schaduwverdragende boomsoort) zo in elkaars nabijheid hebben kunnen opgroeien. Een verklaring kan deels zitten in de groepsgewijze aanplant. Mogelijk zijn de eiken een aantal jaren eerder geplant om een gunstige concurrentiepositie te scheppen. In ieder geval is de aanplant destijds met grote kennis van zake gerealiseerd! Behalve Zomereiken en Beuken komen verspreid enkele grotere Gewone esdoorns voor en aan het begin van de Domlaan nog een monumentale en voor de soort opvallende hoge Witte paardenkastanje voor.
Opmerkelijk bij de bomen zijn de eerder genoemde uitzonderlijk grote boomhoogten. Vele bomen zijn tussen de 30 en de 40 meter hoog en tot op grote hoogte takvrij opgegroeid en deels gesnoeid). Een van de Zomereiken langs de Beeldenlaan behoort tot de twee hoogst gemeten eiken van ons land (40 meter). Oorzaak daarvan is gelegen in de aard van de geplante bomen, de klei of kleihoudende en vochtige bodem en het effect van schaduwwerking. Met name de vochtige kleihoudende bodem zal een belangrijke factor zijn. Op vergelijkbare landgoederen in het Kromme Rijngebied komen ook zeer hoge bomen voor, zoals bijvoorbeeld Rhijnestein te Cothen. Toppers zoals in de Utrechtse landgoederen komen daar echter niet voor.

In het Trapezium is ook gekeken naar de aanwezige restanten van hakhout, vanwege het belang als cultuurhistorisch fenomeen in de 18e en 19e eeuw. Het gaat vooral om iepenhakhout, maar ook hakhout van Haagbeuk en Es komt vrij veel voor. Alleen in de zuidwestpunt van het Trapezium en grotendeels het ten noorden daarvan aansluitende Trapeziumdeel ten zuiden van de parallelle Domlaan komt geen hakhout voor. Er is merendeels al vele jaren geen sprake meer van actief hakhoutbeheer. De stoven zijn over het algemeen klein (minder dan 2 meter in omtrek) met dunne opgaande telgen erop. Soms kunnen dergelijke iepenstammen nog vrij hoog worden, tot 15 meter. Soms zijn stammen afgestorven, mogelijk ook door de iepenziekte, en vervolgens vanuit de stamvoet weer uitgelopen. Niet duidelijk is of het hakhout tegelijk met de nieuwe opgaande eiken en beuken rond 1840 is aangeplant, of dat het om restanten gaat van hakhout uit de 18e eeuw. In ieder geval is de aanwezigheid van hakhout in de 18e eeuw waarschijnlijk. Mogelijk is een deel van de huidige stoven ontstaan door latere uitzaaiingen en hakbeheer. Een vergelijking met de zgn. 1e boschverkenningskaart uit 1940, die als vrij nauwkeurig kan worden bestempeld, geeft deels een ander beeld van de ligging van concentraties hakhout. Op deze kaart wordt behalve de concentraties in het Kokkenbos en langs de ten

Relicten van iepenhakhout (links aan het water) in het Trapezium.

noorden van het Trapezium verlengde Beeldenlaan, ook een concentratie in de zuidoosthoek van het trapezium aangegeven. Hier is thans vrij weinig hakhout aangetroffen. Wel valt op dat er nu in de zuidoosthoek relatief weinig oude eiken en beuken voorkomen. Het Kokkenbos is mogelijk in aanleg als hakhoutbos opgezet en begrensd door de bestaande middeleeuwse sloten.

Langs de slootoever aan de noordzijde van het Trapeziumbos bevindt zich vrijwel aaneengesloten oud hakhout van Zwarte els, Es, Haagbeuk en een enkele iep.
Het oud bosmilieu (meer dan 200 jaar) is af te leiden aan oudbosindicatoren in de kruidlaag zoals Gulden boterbloem, Bloedzuring, Reuzenzwenkgras, Groot heksenkruid en Bosaardbei.

De determinatie van de iepen is lastig omdat het merendeels jonge bomen zijn die in schaduwrijk milieu groeien. Enkele iepen betreft de Ruwe iep. Waarschijnlijk bestaat het merendeel uit hybride iepen, d.w.z. hybriden tussen de Ruwe iep en de Gladde iep.

Waardering: *De eiken en beuken van het Trapezium langs de rechte lanen en in de plantvakken kunnen als cultuurhistorisch waardevol plantgoed uit de eerste helft van de 19e eeuw worden beschouwd. Kenmerkend zijn de hoog opgaande rechte stammen. Daarnaast staat er aan het begin van de Domlaan één oude Witte paardenkastanje (ca. 1845; met 33 meter de hoogste tot nu toe gemeten in ons land). Van cultuurhistorische betekenis zijn de hakhoutrestanten van Haagbeuk, Es en iep (Ruwe iep en Hollandse iep). Deze stammen mogelijk uit de 18e of vroege 19e eeuw. Aan de noordzijde is een fraaie doorlopende hakhoutbeplanting van Zwarte els. Es en Haagbeuk bewaard gebleven en nog als zodanig beheerd. De hakhoutsoorten zijn van betekenis als waardevol historisch plantgoed. Bij de hybride iepen kunnen waardevolle historische selecties zitten.*
Van de heesterlaag in het Trapezium zijn waarschijnlijk Gewone vogelkers, Kruisbes, Alpenbes en Wilde kardinaalsmuts van betekenis. Deze soorten kunnen samen hangen met de 18e of vroeg 19e eeuwse aanleg.

4.4. Het Kokkenbos

Het Kokkenbos is een wat merkwaardig aanhangsel aan het Trapezium, zie vorige kaart. Het is gelegen op een lager en natter gebied en in aanleg met aanplant op rabatten. Evenals de buitenste lanen van het Trapezium sluiten de lanen aan op de Middeleeuwse slotenstructuur van de oorspronkelijke ontginningen. De noord-zuid lopende paden van het Kokkenbos lopen precies gelijk met de belijningen van de oude ontginnings-sloten ten noorden ervan. Het Kokkenbos komt samen met het Trapezium voor op de topografische kaart van 1808 (Van Schelle en van de Polder). Mogelijk is het Kokkenbos bewust bedoeld als een uitbreiding van het Trapezium om bepaalde zicht- en belevingseffecten te bereiken (Albers, 2009). Een andere mogelijkheid is nog dat er op het moment van aanleg behoefte bestond aan meer oppervlakte voor hakhout, gezien de interessante financiële voordelen. Om het Kokkenbos heen lopen lanen van Zomereik en Beuk, deels in menging en deels gegroepeerd naar soort, en aangeplant rond 1870, ongetwijfeld niet de

Voormalig uitgegroeid essenhakhout en spaartelgen in het Kokkenbos.

Een van de dikste eiken: Zomereik met 420 cm stamomvang in het Kokkenbos uit ca. 1815.

eerste generatie. In het zuidelijk deel van het Kokkenbos staan drie Zomereiken met een stamomtrek van resp. 251, 420 en 220 cm. De dikste eik is als solitaire boom, blijkens jaarringen aangeplant rond 1815. De twee dunnere eiken zijn vrijwel zeker restanten van een laan die in het verlengde van de parallelle Domlaan door het Trapezium loopt.
De Beuken in de lanen van het Kokkenbos hebben een bijzondere groepering: één laanboom van de rij is veel dikker dan de anderen. Mogelijk betreft het een samengestelde boom of een boomboeket (Albers, 2009).
Het middendeel blijkt in aanleg uit hakhout te bestaan, daterend uit de eerste helft 19e en mogelijk 18e eeuw. Over het gehele perceel zien we hakhoutrestanten van Hollandse iep en Es en een enkele stoof van Zwarte els. Haagbeuk is hier niet aangetroffen. Vooral de Essen maken hier een duidelijk oudere indruk dan die van het Trapezium. Het hakhout is in de loop van de 20e eeuw doorplant met opgaande Zomereik, Es, Zoete kers en Beuk.
Van de ondergroei behoren waarschijnlijk Gewone vogelkers, Hazelaar, Eenstijlige meidoorn (tot 12 meter hoogte), Kruisbes en Klimop tot de historische heesters. Wilde kamperfoelie heeft zich hier vermoedelijk spontaan gevestigd.

Aan de buitenzijde van het Kokkenbos zien we langs de slootkanten hakhoutstoven van Zwarte els en in mindere mate van Es. Het hakhoutbeheer is hier nog steeds voortgezet. In de noordoostelijke hoek staat een oude geknotte Schietwilg. In de ondergroei is een Gelderse roos vermeldenswaard. Als indicatoren in de kruidlaag van oud bos staan hier Elzenzegge, Reuzenzwenkgras, Bosaardbei, Gulden boterbloem, Bloedzuring en Schaduwgras.

Waardering: *De monumentale Zomereiken en Beuken langs de rondom lopende lanen zijn van belang als cultuurhistorisch plantgoed. In het parkbos zijn drie Zomereiken van historisch belang. De dikste boom, behoort tot de oudste bomen van de landgoederen (ca. 200 jaar oud). In het parkbos is het historisch gebruik als hakhout goed herkenbaar. Het is merendeels uitgegroeid of tot spaartelgen omgevormd. Aan de buitenzijde langs de sloten is het hakhoutbeheer van Zwarte els en Es nog steeds voortgezet. De hakhoutsoorten zijn van betekenis als waardevol historisch plantgoed.*

4.5. De verlengde Beeldenlaan

De verlengde Beeldenlaan ten noorden van het Trapezium behoort tot de 18e eeuwse structuur van het landgoed Oud Amelisweerd. De verlengde Beeldenlaan verbindt Oud Amelisweerd met de Vossegatse dijk en is op te vatten als de 18e eeuwse toegangslaan naar het landhuis (Albers, 2009). Een andere opvatting is dat Oprijlaan, Beeldenlaan en de verlengde Beeldenlaan als een geheel ca. 1765 zijn aangelegd. De laan komt voor op de topografische kaart uit 1808 (Van Schelle en van de Polder, 1808). Van de laanbomen zijn in het zuidelijk deel en aansluitend op de Beeldenlaan ca. 10 opgaande Beuken behouden gebleven. Deze dateren waarschijnlijk uit ca. 1840. Aan het begin staat een oude Zomereik. Veel oorspronkelijke bomen zijn hier door ouderdom en bodemverdichting uitgevallen. In de noordelijk helft is rond 1930 een jonge Zomereikenbeplanting aangebracht.

Kenmerkend is de doorlopende beplanting langs de slootkant van hakhout van Es, Hollandse iep en Zwarte els. Mogelijk dateert het hakhout uit de eerste helft van de 19e of 18e eeuw. Als oudbos-indicatoren in de kruidlaag zien we: Schaduwgras, Bosaardbei, Bloedzuring en Reuzenzwenkgras. Hondsroos, Heggenroos, Gewone vogelkers, Wilde kardinaalsmuts en Wilde kamperfoelie zijn waarschijnlijk spontane

Pilot Oud Amelisweerd - verlengde Beeldenlaan
Beuken > 2.00 m. stamomtrek
Eiken > 2.00 m. stamomtrek
hakhout
schietwilgenrij (knotbomen)
grens pilotgebied Oud Amelisweerd
Ecologisch Adviesbureau Maes
bron: opmeting bomen Gemeente Utrecht - 2008/2009

Noordelijk deel van de verlengde Beeldenlaan met jonge Zomereiken; in de verte het landhuis Oud Amelisweerd.

vestigingen. De Heggenroos behoort tot de in de Provincie Utrecht zeldzame inheemse struiksoorten.
In de zuidelijke helft zijn aan de buitenzijden van de sloten knotbomen van de Schietwilg geplant. De Schietwilgen behoren tot dezelfde populatie als die van de rijen knotwilgen ten westen van de verlengde Beeldenlaan in het weiland. Ze kunnen als autochtoon worden opgevat.

Waardering: *De Beuken en Zomereik van de verlengde Beeldenlaan hebben betekenis als cultuurhistorisch plantgoed uit de eerste helft van de 19e eeuw. De stoven langs de parallelsloot van Zwarte els, Hollandse iep en Es geven een goed cultuurhistorisch beeld van het hakhoutbeheer langs lanen. Tevens zijn de hakhoutstoven waardevol als historisch plantgoed van deze boomsoorten. De geknotte Schietwilgenrijen laten eveneens een historisch boomgebruik zien in een oorspronkelijk landschappelijke setting. De Schietwilgen zijn als cultuurhistorisch en autochtoon plantgoed van betekenis. Gewone vogelkers en Wilde kardinaalsmuts kunnen tot de cultuurhistorisch waardevolle heesterbeplanting gerekend worden.*

4.6. Knotwilgenrijen in de weilanden tussen Kokkenbos en Vogelenbos

Een aantal knotwilgenrijen in de weilanden tussen het Kokkenbos en het Vogelenbos sluit aan op de knotwilgenrijen langs de verlengde Beeldenlaan. De perceelscheidingen komen voor op de topgrafische kaart van 1808. Op deze kaart worden de meest westelijke knotwilgenrijen en de rij langs de verlengde beeldenlaan aangegeven. De rij daartussen niet, die is kennelijk van latere tijd. Het betreft Schietwilgen. Geknotte schietwilgen zijn karakteristiek voor het West-Nederlandse polderland en rivierenland. Ze passen hier goed in het landschap van de Kromme Rijn en de beplanting die eeuwenlang langs poldersloten gebruikelijk was. De wilgen worden nog steeds jaarlijks traditioneel geknot. Ofschoon het hier waarschijnlijk niet om een speciale wilgenvariëteit gaat, zoals in de griendteelt veelal het geval is, kunnen we de bomen als cultuurhistorisch en autochtoon plantgoed waarderen.

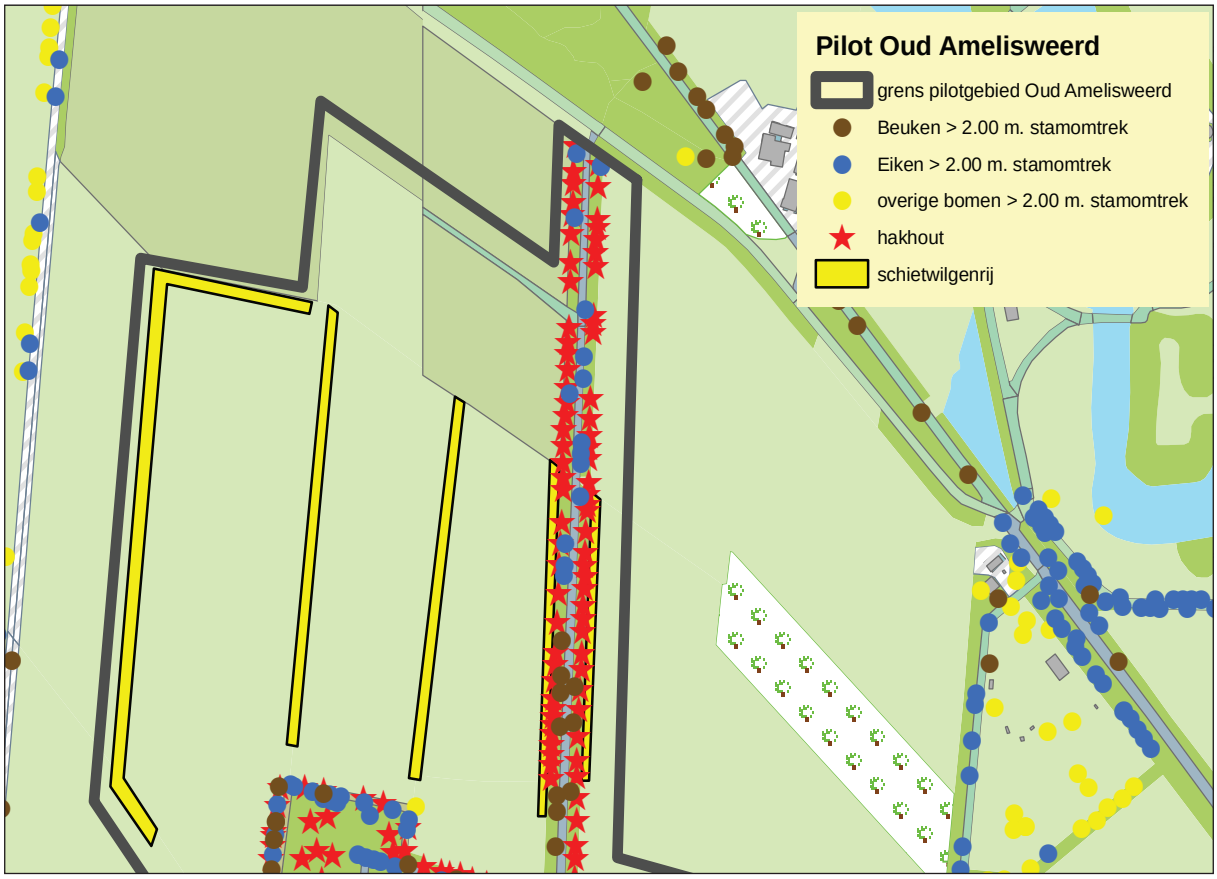

Rijen met oude geknotte Schietwilgen (linkse gele strepen).

Waardering: *De rijen knotwilgen zijn een goed voorbeeld van traditioneel knotbeheer in het rivierenland. De Schietwilgen zijn zowel cultuurhistorisch als autochtoon plantgoed van betekenis.*

4.7. Conclusies en waardering pilotproject Oud Amelisweerd

Het pilotproject Oud Amelisweerd, (het oostelijke en oudste deel) betreft een detail onderzoek naar de kenmerken en waarden van het bomen- en heesterbestand uit de 18e en 19e eeuw. In hoofdlijnen is de structuur van het landgoed uit de 18e eeuw (ca. 1765) behouden gebleven. In de eerste helft van de 19e eeuw, mogelijk in twee of meer fasen, is de detailinrichting gewijzigd en is het bomenbestand grotendeels vervangen (Albers, 2009). Centraal ligt het landhuis, koetshuis, omgrachting en tuin en daarachter een Trapeziumvorming parkbos. Centraal loopt door dit landgoeddeel een noord-zuidas met oprijlaan, (Beelden)-laan door het Trapezium en er op aansluitend de verlengde Beeldenlaan. Het Kokkenbos sluit ten noordwesten aan op het Trapezium en is een latere bosuitbreiding ervan.

De oudste nog bestaande bomen staan bij het landhuis Oud Amelisweerd. Het is een Bruine beuk en een of meer Zomereiken. Mogelijk dateert een deel van de hakhoutstoven in het Trapezium, het Kokkenbos en langs de verlengde Beeldenlaan, van Es, Haagbeuk, Hollandse iep, Ruwe iep en Zwarte els (ca. 200 exemplaren), uit de 18e eeuw. Zowel in de lanen als binnen het parkbos een groot aantal, meer dan 300 monumentale beuken en eiken, dateert uit het begin van de 19e eeuw. Opvallend en landelijk heel bijzonder is de grote hoogte van de bomen. Een groot aantal bereikt een hoogte tussen de 30 en 40 meter. Een van de Zomereiken van de Beeldenlaan is een van de twee hoogst gemeten eiken van het land (40 meter).
Rond het landhuis en koetshuis staat een aantal monumentale bomen bedoeld als onderdeel van de tuin. Het betreft een aantal Hollandse linden, Witte paardenkastanje, Gewone esdoorn, Gewone plataan, Oosterse plataan, Taxus, Beuk en Bruine beuk, merendeels uit de eerste helft van de 19e eeuw.
De vier rijen met knotwilgen (Schietwilgen) zijn uit de eerste helft van de 20e eeuw, maar hun genetische oorsprong is waarschijnlijk autochtoon.

De heesterlaag, w.o. Gewone vogelkers, Wilde kardinaalsmuts, Breedbladige kardinaalsmuts, Eenstijlige meidoorn, Hazelaar, Kruisbes en Alpenbes, is waarschijnlijk een menging van 18e en 19e eeuwse beplanting. In de kruidlaag komen een aantal soorten voor die wijzen op een lange voorgeschiedenis van het bosachtige karakter: Gulden boterbloem, Schaduwgras, Reuzenzwenkgras, Bloedzuring en Elzenzegge.

Vanuit cultuurhistorie biedt het landgoed Oud Amelisweerd een goed herkenbaar beeld van de opzet en groene inrichting in de eerste helft van de 19e eeuw, waarbij de hoofdopzet van de 18e eeuw behouden is gebleven. Het gaat om aanplant en gebruik van bomen en heesters t.b.v. verfraaiing, houtteelt, winnen van hakhoutproducten, winnen van knothoutproducten en oogst van vruchten.

Bij de cultuurhistorische waarde van de bomen en heesters kan worden onderscheiden:

1. De waarde van de hoog opgaande Zomereiken en Beuken, bedoeld als laanbomen en t.b.v. houtproductie. Ze zijn van betekenis als cultuurhistorisch waardevol plantgoed uit de eerste helft van de 19e eeuw. De bomen zijn vanuit zaaigoedselecties aangeplant.
2. De waarde van de t.b.v. de park en tuininrichting bedoelde bomen als Witte paardenkastanje, Beuk, Bruine beuk, Zomereik, Taxus, Hollandse linde, Gewone plataan en Oosterse plataan. In het geval van Bruine beuk, Zomereik, Gewone plataan, Oosterse plataan en Hollandse linde betreft het oude variëteiten of klonen. In het geval van de Hollandse linden kan de oorsprong daarvan tot de 17e of 18e eeuw teruggaan.
3. De waarde van de heesters die als ondergroei voor het parkbos zijn bedoeld: Gewone vogelkers, Kruisbes, Alpenbes, Hazelaar, Eenstijlige meidoorn, Wilde kardinaalsmuts en Klimop. De heesters kunnen uit de 18e of 19e eeuw dateren. Mogelijk kunnen bij Hazelaar en Eenstijlige meidoorn historische selecties zitten.
4. Enkele sierheesters kunnen uit de 18e of 19e eeuw stammen en van waarde zijn als historisch sortiment of als bijzondere variëteiten: Breedbladige kardinaalsmuts, Alpenbes, Hulst, Buxus, Pontische rhododendron en Boerenjasmijn.
5. De waarde van bomen t.b.v. de hakhoutcultuur: Zwarte els, Hollandse iep, Ruwe iep, Es en Haagbeuk. Met name bij de Hollandse iep kunnen historische selecties en variëteiten zitten. De hakhoutstoven kunnen merendeels uit de 18e en 19e eeuw dateren. Mogelijk hebben essen deels een autochtone herkomst.

Gewone vogelkers, karakteristieke heester van het Trapeziumbos.

6. De knotwilgen, Schietwilgen, zijn van betekenis als cultuurhistorisch en als autochtoon plantgoed.

De waarde van het historisch sortiment van bomen en heesters is enerzijds de betekenis van hun historische gebruiksvormen (snoeien, hakken, als spaartelg omvormen, opkronen e.d.) en anderzijds hun historisch-dendrologische waarde (soortgebruik en historische variëteiten). De historische beplanting herbergt daarmee veel cultuurhistorische informatie en kan als een belangrijke kennisbron worden beschouwd. Daarnaast heeft de beplanting, vooral ook door de grote aantallen monumentale bomen een grote belevingswaarde. Het bestaande historisch plantgoed kan benut worden voor het winnen van zaden en stekken t.b.v. verantwoorde restauratie en herstel van het landgoed.
Benadrukt kan hier nog worden dat de meeste bomen nog lang niet aan het einde van hun fysiologische leeftijd zijn gekomen. Een leeftijd van ca. 150-200 jaar is voor de meeste soorten in feite nog niet echt oud te noemen.

5 OVERIGE ANALYSE OUD AMELISWEERD

Oud Amelisweerd bestaat buiten het pilotgebied uit het ten westen ervan gelegen "Het Engelse Werk" en de Scheidingslaan.

5.1. Het Engelse Werk

'Het Engelse Werk' is als onderdeel en uitbreiding van Oud Amelisweerd aangelegd na het Trapezium rond ca. 1780. Het kan als een vroeg voorbeeld van landschapsstijl worden beschouwd. Het is een verrassend parkbos door de slingerende waterpartijen en grote hoogteverschillen. Op de topografische kaart uit 1808 (Van Schelle en van de Polder) is de 18e eeuwse opzet goed herkenbaar en vergelijkbaar met de huidige situatie. Het parkbosgedeelte ten noorden van Het Engelse Werk, met veel grote bomen, was tot 1850 bouwland behoudens een bosstrook met slingerpad. De huidige (Dom)laan aan de noordzijde verbond en verbindt het Trapeziumbos met de Scheidingslaan.

Waarschijnlijk is het voormalige bouwland rond 1850 beplant met hakhout en later of tegelijk met opgaande bomen. Nu zien we vooral in een strook nabij de Domlaan vrij veel essenhakhout, dat mogelijk nog uit het midden van de 19e eeuw dateert. Ten zuiden daarvan komt hier en daar iepenhakhout (Hollandse iep en Ruwe iep c.v. Cornuta) voor. Als opgaande

Slingerlaan met afwisselend Zomereik en Beuk.

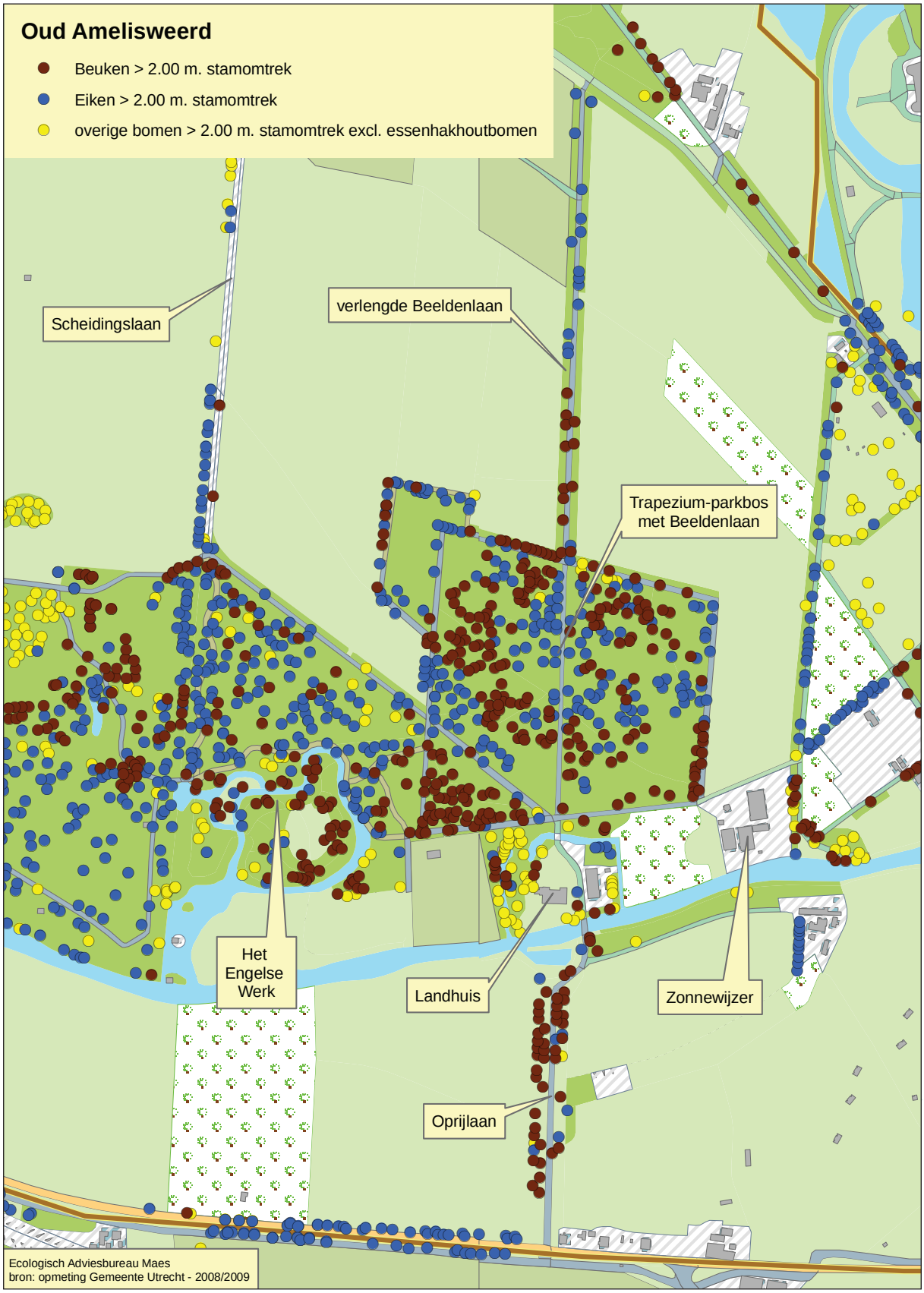

Overzicht Oud Amelisweerd en het oostelijk deel van Nieuw Amelisweerd.

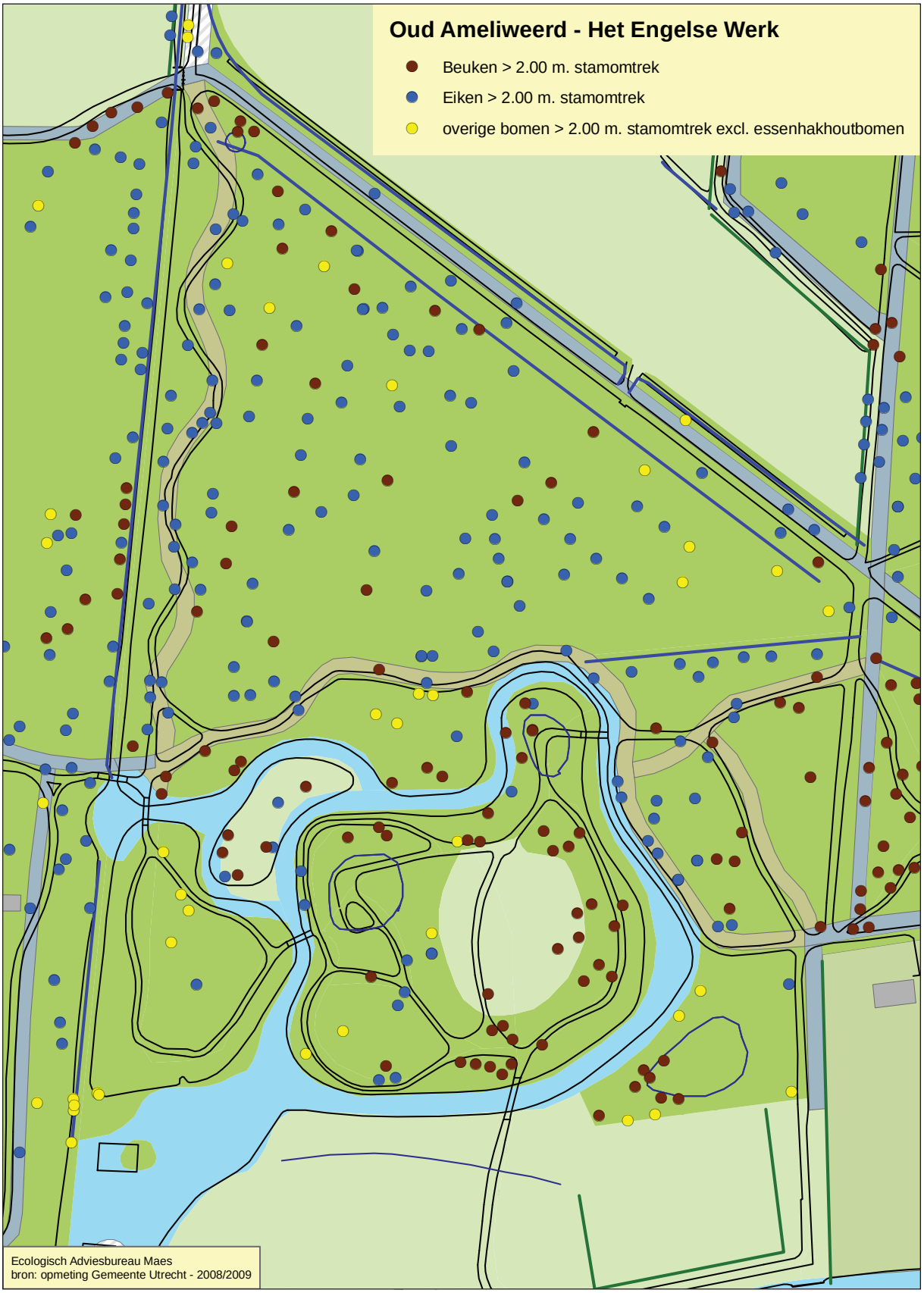
Oud Ameliweerd - Het Engelse Werk
Beuken > 2.00 m. stamomtrek
Eiken > 2.00 m. stamomtrek
overige bomen > 2.00 m. stamomtrek excl. essenhakhoutbomen
Ecologisch Adviesbureau Maes
bron: opmeting Gemeente Utrecht - 2008/2009

Het Engelse Werk winterbeeld.

bomen zien we vooral Zomereiken en in mindere mate Beuken en Essen. Het slingerpad aan de westkant, dat toegang geeft tot Het Engelse Werk is uitsluitend beplant met eiken die volgens het jaarringenonderzoek gedateerd kunnen worden op ca. 1815. Het is kennelijk een tweede generatie t.o.v. de beplanting uit 1780. Opmerkelijk is de uitkijkheuvel aan het begin van het slingerpad met een groep grote beuken.
Langs de Domlaan zijn maar een paar oude eiken en een enkele beuk bewaard gebleven. De meeste eiken zullen van rond 1900 dateren. Aan de zuidzijde loopt parallel aan de Domlaan een sloot met daarlangs aan de boszijde een rij monumentale eiken en beuken (met stamomtrek van 330-400 cm) die mogelijk van ca. 1815 zijn of ouder.

Op Het Engelse Werk domineert bij de oude bomen de Beuk als opgaande boom. Een van de gedateerde beuken bleek eveneens uit ca. 1815 te zijn. Daarnaast komen ook o.a. Zoete kers, Hollandse iep, Gewone plataan, Gewone esdoorn (met hoge exemplaren), Es, Bruine beuk, Witte paardenkastanje voor. In het zuidoosten komen groepen van forse beuken voor met stamomtrek van meer dan 3 meter (één beuk van 450 cm omtrek). In de zuidoosthoek zien we een concentratie aan iepenhakhout en een enkele essenstoof. In de zuidwesthoek is wat essenhakhout. Plaatselijk komt ook beplanting van sierheesters voor, zoals met Pontische rhododendron.

5.2. De Scheidingslaan

De Scheidingslaan is een dijkje, een ontginningskade met parallelsloot, dat de landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd scheidt. Waarschijnlijk is het nooit een laan geweest. Thans wordt door de dijk de Domlaan met de Vossegatse dijk verbonden. Of deze weg vroeger inderdaad een laan met opgaande bomen was, is niet zeker. Mogelijk was het een dijkpad met knotwilgen aan weerszijde van de sloten en hakhout op de taluds. Aan de zuidkant zien we een rij Zomereiken aan de kant van Nieuw Amelisweerd, waarschijnlijk uit de late 19e eeuw en uit oogpunt van privacy aangeplant. Verspreid staan enkele opgaande bomen: Grauwe abelen en Zomereiken en een aantal jongere bomen van Spaanse aak, Zoete kers, Haagbeuk, Bruine beuk. Bijzonder waardevol is hier het grote aantal oude hakhoutstoven van es en een enkele els en iep (niet apart op onderstaande kaart aangegeven. Aan de zijde van Nieuw Amelisweerd staan langs de westelijke sloot een aantal oude knotwilgen (Schietwilgen).

Oud Amelisweerd - Scheidingslaan
Beuken > 2.00 m. stamomtrek
Eiken > 2.00 m. stamomtrek
overige bomen > 2.00 m. stamomtrek, excl. hakhoutbomen
Ecologisch Adviesbureau Maes
bron: opmeting bomen Gemeente Utrecht - 2008/2009

Oud essenhakhout en knotwilgen in de Scheidingslaan.

Samenvatting en waardering Oud Amelisweerd

Het Engelse Werk met Domlaan en Slingerlaan kan worden beschouwd als cultuurhistorisch waardevol vanwege het grote aantal oude vroeg 19e eeuwse, bomen in het historische parkbos en in de lanen en langs sloten. Van destijds hier gangbare sierbomen, sierheesters, gebruiksbomen en hakhouttradities zijn sporen terug te vinden. De Scheidingslaan is van grote cultuurhistorische betekenis vanwege het grote aantal oude essenstoven in combinatie met knotwilgen en verspreide opgaande bomen. Het is een mooi voorbeeld van gebruik van berm en talud van smalle dijken binnen de context van een 18e resp. 19e eeuws landgoed.

6 NIEUW AMELISWEERD

Nieuw Amelisweerd is ontstaan vanuit een Middeleeuwse ridderhofstede. Het landgoed ligt aan weerszijde van de Kromme Rijn. In verschillende fasen in de loop van de 19e eeuw is het formele park omgebouwd tot een landschappelijk park. Kenmerken van een formele stijl (ganzenvoet lanenstelsel) zijn nog herkenbaar.
De uit dendrologisch oogpunt belangrijkste onderdelen van Nieuw Amelisweerd zijn: het landhuis met tuinen park er omheen, het westelijk parkbos, het 'Markiezenbos' (ten westen van de Kromme Rijn), het oostelijke parkbos, het 'Achterbos' (ten oosten en noorden van de Kromme Rijn), een boomgroep in de Helweide en een wilgengriend ten noorden van het Markiezenbos.

6.1. Het landhuis en omgeving

Rond het landhuis staat een mooi monumentaal bomenbestand waaronder ook bijzondere bomen, zoals een hoge Mammoetboom, Moerascipres, Zomereiken, Beuken, Gewone plataan, Gewone esdoorn, Taxus (deels als groep), Witte paardenkastanje, Hollandse linde en Zomerlinde.

De opvallende Mammoetboom (Sequoiadendron giganteum) is een snelle groeier: 39 meter hoog, 4,4 meter omtrek en geplant rond 1905. Ook zijn een aantal heesters vermeldenswaard zoals Buxus (waaronder cv. 'Bullata'), karakteristiek geplant bij de brug over de Kromme Rijn, Taxus, een bruinbladige Hazelaar (cv. 'Fuscorubra', een Nederlandse herkomst uit 1876), Wilde kardinaalsmuts, Boerenjasmijn, Pontische rhododendron en Rode kornoelje. Vanaf de Kromme Rijn is een fraai beeld op het landhuis en de monumentale Zomereiken.

Mammoetboom op Nieuw Amelisweerd; aanplant ca. 1905.